

др Дарко АНТОНИЋ

КРАТАК ПРЕГЛЕД РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ О КОТОРСКОМ ПОЗОРИШТУ У XIX ВИЈЕКУ

Котор је прастари културни центар и елементи његове културне прошлости су релативно добро познати и добрим дијелом истражени захваљујући, прије свега, остатцима писаних споменика.

Географски и геостратегијски положај града Котора са његовим ширим подручјем условили су у прошлости снажан утицај из различитих крајева Европе, а уз то је и доживљавао и већи број смјена власти. Због тога се његова прошлост и културна историја проучава кроз остатке писаних извора, не само код нас, већ и у другим европским земљама, посебно у архивима Италије, Француске и Аустрије.

Међутим, нека питања која чине елементе културног живота Котора у прошлости остала су скоро потпуно неистражена и веома мало позната. Овдје прије свега мислимо на позориште, позоришну дјелатност, па уосталом и на све оне елементе који формирају оно што називамо сценским изражавањем и сценским умјетностима уопште.

Нисмо нашли одговор на питање зашто се проблемом позоришног живота у Котору веома мало бавило када се зна да су други културни центри на Јадрану ипак више освијетлили нека од ових питања, а у прошлости су имала сличан историјски пут, па и мање значајан географски и геостратегијски положај.

Чудно, али и ја, као рођени Которанин, са питањем позоришног живота у старом Котору срео сам се по одласку из Котора на студије, почетком седамдесетих година на Академији за позориште, филм, радио и телевизију у Београду. Ту, у ствари први пут сазнајем за Которско позориште у прошлом вијеку којег су изградили Французи и то на предавањима из организације сценских умјетничких дјелатности код проф. Алојзија Ујеса, као и на предавањима из историје југословенске драме и позоришта код проф. др Мирјане Миочиновић и проф. др Рашика Јовановића. То су у ствари биле само мале, кратке потице о постојању институције о којој се ипак ништа шире није знало, али је код мене иницијирало интересовање да се свестраније истражи и објелодани нешто што је очигледно активно постојало, а до данас скоро непознато ширем научном кругу.

Од времена студирања на Академији, искада питењивије а искад мање, своје интересовање сам усмерио ка проучавању ове проблематике, тако да је овај рад, на одређени начин, резултат дугогодишњег

истраживања архивске грађе у Историјском архиву Котор и шире. Он заокружује једну до сада скоро у потпуности неистражену културно-историјску област живота позоришне институције Котора у прошлом вијеску, овдје представљену у најкраћим цртама.

На самом почетку сматрао сам да ће ми посао бити олакшијан захваљујући започетим истраживањима од стране проф. Алојза Ујеса. Он је још 1967. године оставио списак сигнатуре докумената о позоришној дјелатности у граду Котору у периоду од 1810. до 1912. године који је несома обиман и обухвата 137 фасцикли са више докумената о позоришниј дјелатности у свакој од њих. Међутим, у међувремену је дошло до великих промјена унутар израде информативних средстава у самом Архиву, грађа се обогаћивала, штампао се "Водич кроз архивску грађу Историјског архива Котор са сумарним инвентарима музејских и црквених фондова и збирки" (ИАК, Котор 1977. године). То је условило расчлањивање старијих фондовских цјелина на конкретније фондове повезане у нове логичне структуре, а за истраживача то је значило започети истраживање од самог почетка. Поред овога, као проблем, поставила се и чињеница да код мањег броја аутора који су се овим питањем бавили (као што су Антон Милошевић и Јагош Јовановић) подаци о животу Которског позоришта износе се у изузетно малом обиму, а што је посебна тешкоћа, без навођења оригиналног историјског извора. Временом сам наишао из већи број докумената како у дјелнично архивистички обрађеним, тако и у архивистички необрађеним фондовима и збиркама. Истраживање је захтијевало дугогодишњи рад што је у ствари питање везано за неистраженост фондова и збирки, њихов физички степен очуваности као и чињеницу да су документа писана у рукописима на италијанском, француском и њемачком, а најмање на српском језику.

Поред проналажења историјске архивске грађе у Историјском архиву Котора истраживања су обављена и у Бискупском архиву Котора, Архиву српске православне црквене општине каторске, Наджупском архиву Пераста, Државном архиву Црне Горе на Цетињу, па и шире. Наиме, посебни напори уложени су да се истраже инострани архиви Словеније и Француске (Љубљана и Париз) што до данас на жалост није обогатило сазнања стечена у домаћим архивима. То сигурно остаје као потреба и задатак даљих истраживања у будућности. У случају стварања повољнијих друштвених и политичких услова истраживања треба наставити и у архивима у Задру и Дубровнику. Без обзира на сва будућа истраживања већ сада стојимо на становишту да стечена основна сазнања у досадашњем раду не могу бити измијењена, већ евентуално само обогаћена.

Послије обављеног научног истраживачког процеса проналажења, проучавања и анализе историјске грађе на тему

"Которско позориште у XIX вијеку", мали дио научних сазнања добијених на тај начин, представићу у овом раду. Посебно напомињем да је обимна грађа извориште за даља дуготрајна и свестрана истраживања најразличитијих питања од стране разних научних истраживача, разних наука и дисциплина, а посебно из области театрологије и културологије уопште.

Као прво треба истaćи да послије свих непосредних историјских догађања посебно радује чињеница да овај рад износи на свјетло дана научно откриће да је Которско позориште по реду и хронологији културних збивања највијероватније прва културна институција ове природе у држави у којој сада живимо, Савезној Републици Југославији. Ово је научна чињеница од важности првог реда, мада не и једина, али је посебно битно да се на овакав начин верификује - објављивањем пред научном и културном јавношћу.

Може се примјетити да су овакве институције посматране у контексту времена у коме су се појавиле резултата или макар дио резултата туђинских владавина на овим подручјима. Међутим, испобитно то је историја наших народа, који овдје живе и данас, то су остаци културне историје, без обзира како се до њих дошло. То су уосталом и елементи који су послужили да се у тешким временима изборе и остваре своја национална обиљежја.

Крај XVIII и почетак XIX вијека обиљежен је драматичним историјским догађањима на подручју цијеле Европе, па и на овим просторима. Послије неколико вијекова владавине Млетачке Републике (од 1420. г.) која своју власт завршава 1797. године поодлучје Боке Которске и Котора пролази периоде успостављања власти Аустрије (Гаустројска владавина), руске владавине и најзад од августа 1807. године француске владавине која траје до 1813. године.

Французи у Боку и Котор доносе дух рационализма и нових демократских промјена чега су и иначе били носиоци у том тренутку европске цивилизације. По њиховом доласку услиједио је захтјев за изградњу локалног позоришта с једне стране као потреба новопридошлих француских официра и чиновника, а са друге стране и захтјев и потреба грађанства, посебно оног његовог дијела наклоњеног новим демократским струјањима и новој француској власти, као њеног носиоца. Тако се указала прилика да се француска владавина искористи за остваривање битног градског интереса.

Сигурно је да иза свега стоји задатак реализације француске политike наметања француске културе и француских цивилизацијских достијнућа паралелно са учвршћивањем војне и цивилне француске управе. Могло би се чак тврдiti да је то дио оштег француског плана градње позоришта на новооснованим територијама нове Илирске државе.

Ово се може тврдити зато што позоришна зграда у Котору није постојала до доласка Француза, а иницијатива за њену изградњу је покренута њиховим доласком 1807. године.¹⁾

1)IAK, OK II, 61/1/2/3;

Дошли смо и до иских сазнања о изградњи позоришта у Дубровнику²⁾

2)Иво Фицовић: Дубровачко казалиште у доба француске окупације, Архивски вјесник, Загреб, 1990. стр. 87

као и индикације за градњу, односно идеју о изградњи позоришта у Карловцу. На жалост више од овога не можемо тврдити и за друге градове под Француским владавином што остаје као идеја и проблем истраживања у наредном периоду.

Овдје је за нас битна и интересантна личност Маршала Мармона, војводе од Дубровника, који је оличио француских стремљења тога времена и који декретом од 12. октобра 1808. године³⁾

3)IAK, OK I 30/1 (UPF CCLXXXVIII/1)

уступа општини Котор позориште и то на тражење предсједника општине. Ово је у ствари био само завршио чин једног процеса који је започео већ 1807. године генерал Лонеи одредивши мјесто за позориште у згради званој "Љартиероне", изграђеној још за вријеме млетачке владавине 1762. године. Тако је Котор добио зграду за позориште, које почиње свој живот од француске владавине кроз период II аустријске владавине до пред крај XIX вијека.

Тачан датум почетка рада ипак не можемо одредити, али од тренутка одређивања мјеста за позориште и почетка радова на згради идентификовали смо формирану позоришну комисију под предсједништвом предсједника општине Луковићем и члановима Иваном конте Буровићем и Марком Антонијем Маџојем.⁴⁾

4)IAK, OKOF 1 - UP 282

На одређени начин је можемо прихватити као иски облик прве управе у позоришту која води све послове везане за обезбеђивање средстава, формирање акционарског тијела, као и привремено коришћење сале у току карневала 1808-1809. г. Ипак као највијероватнији датум отпочињања рада узимамо 31. август 1809. године⁵⁾(5)IAK, DEBOF XV (UPF CCXLIX)) када је надзорник инжињерије утврђења Котор предао општини на употребу позориште. Од тада сматрамо да позориште активно ради кроз активност гостовања италијанских позоришних група, а касније имамо гостовања и наших, као и активност каторских дилетаната. Прва потврда одржавања представа је кратка нотица у документу из Дубровника којом је генерални администратор обавијештен да група "Опера комика" започиње сезону представа у суботу, 1. септембра 1810. године.⁶⁾

6) IAK, DEBOF XV (UPF CCXLIX)

За ту сезону представа искамо имена вође групе, репертоар, пропагандни материјал и ту се морамо зауставити на претпоставкама. Али у наредном периоду је позориште сигурно радило јер у свим финансијским

извјештајима општине наилазимо на суме намијењене за одржавање и оправку позоришне зграде и њеног инвентара.

У току изучаваног периода видима да француске власти контролишу активности у позоришту, па и по први пут из децембра 1809. године⁷⁾

7) IAK, DEBOF XVI (UPF CCL XI, IX)

што ће се касније често догађати, владин делегат је донио одлуку о понашању за вријеме карнавалских свечаности и приредби чиме тежи обезбеђењу јавног реда и мира.

По архивским изворима и посебно по разноликости документата аустријски период је много богатији од француског. И поред тога што се у току цијelog периода провлачи проблем о власништву над зградом, власти упорно на разне начине одржавају ову институцију у животу.

Ни један од органа власти током цијelog постојања Которског позоришта не испушта ову институцију из руку управљајући њоме различним наредбама, обавјештењима, интерним прописима, дозволама и прописивањем услова уговора са онима који се у позоришту ангажују. Према расположивим документима, а у складу са незваничном категоризацијом позоришта у аустријској царевини, Которско позориште је имало статус градског позоришта.

Без обзира на кратке периоде прекида у раду и тешкоће око одржавања зграде, па и одузимања од стране војних власти и коришћења за потребе војног смјештаја, ово позориште континуирано ради. Оно је мјесто окупљања најразноврснијих слојева становника Котора тога времена, грађана, војника, официра и чиновника на служби у Котору, као и посетилаца са стране, а посебно из непосредног окружења из блиских градова и Црне Горе. Из Црне Горе су гости Котора и посетиоци Которског позоришта, прије свега, ијсни владари.

Већ из II периода аустријске владавине 1816. године имамо и име првог потврђеног вође позоришне дружине, Мартинслија, који ради у позоришту, па је он, за сада, условно и први познати управник позоришта.⁸⁾

8) IAK, OK I-47

За нас је битна и шињеница из 12. фебруара 1819. године да се са сцене Которског позоришта, у току прославе царевог рођендана Фрање И, први пут проговорило српским језиком.⁹⁾

9) IAK, OK I-158

Осим извођења једног драмског комада на италијанском језику "Почасни министар" непознатог аутора, рецитоване су и двије пјесме наших аутора и то господина Мирослава Зановића и велечасног каноника господина Антуна Којовића. Они су своје пјесме сами рецитовали. Пјесма Мирослава Зановића сачувана је у рукопису на нашем језику (илиријцу).¹⁰⁾

10) IAK, OK I-158

Из расположиве преписке општинских и државних власти налазимо и на димензије објекта које ће веома прецизно бити изнесено у активностима око рестаурације и адаптације позоришта иза 1840. године.

Овдје је значајно једно случајно откриће документа под називом "Подсјетник за изградњу једног позоришта" у коме су дати детаљни основни подаци значајних позоришта у Италији, Миланске скале, позоришта из Парме, Бенове и Торина са основним грађевинским и архитектонским рјешењима, као и акустичким приједностима сала, што је требало да послужи приликом реконструкције Которског позоришта. Нејасан је степен остварења ових планова, али сазнајемо да је позориште са 350 мјеста у партеру и у два нивоа ложа којих је укупно било 33.¹¹⁾

11) IAK, OK IX-87

Из 1827. године смо пронашли документа - уговоре склопљене између војних и цивилних власти општине Котор и позоришне групе из Трогира коју води Марангони.¹²⁾

12) IAK, OK III-281

Посебно истичемо чињеницу да су ово неки од доказа почетка развоја регулисања правних односа у културним и умјетничким дјелатностима, односно у области позоришне дјелатности на нашем тлу, што и даље треба да буде предмет изучавања.

Интересантно откриће је и луткарска представа, одржана 1829. године, што је вјероватно једна од првих луткарских представа на овим подручјима, а вјероватно и шире. И она је одржана у оквиру прославе рођендана цара Франца I.¹³⁾

13) IAK, OK IV-15

Из аустријског периода први пут из 1835. године налазимо на оглас од стране власти којим се одређује начин понашања у позоришту, посебно за мушкарце, посебно за жене, чиме се водило рачуна о нивоу културног понашања у јавним установама овог типа, што ће се касније ипак пута поновити.¹⁴⁾

14) IAK, OK VI-6

Да је позориште саживјело са градом говори нам једно врло значајно откриће из 1838. године.¹⁵⁾

15) Споменик САНУ СХХVII Београд 1986, стр. 203.

То сазнајемо из рада Теодора Каракаја, аустријског пуковника, заповједника града и тврђаве Котор, да се највећи дио главног градског трга звао Позоришни трг. То се види на његово испаднатно израђеном акварелу где први пут видимо и спољни изглед позоришне зграде. Ово је значајно откриће када знамо да то није био случај са градовима на Јадранској обали чије је позориште, бар до сада, било познатије.

Присуство ове институције у Котору подстиче позоришне активности и за себе везује школску омладину, што сазнајемо из забране Министарства вјесра и васпитања из 1856. године да омладина учествује у

сценским дјелатностима у позоришту. Са друге стране у оквиру Српског пјевачког друштва "Јединство" још 1859. године, покренута је активност да се чланови, осим пјесвања, баве и позоришном умјетношћу да би већ на дан Светог Саве 1860. године извели представу Јована Стерије Поповића "Кир Јања" у кући њиховог члана Ђура Чучка.¹⁶⁾

16) Јован Бућин: ПРЕГЛЕД РАДА СРПСКОГ ПЈЕВАЧКОГ ДРУШТВА "ЈЕДИНСТВО" У КОТОРУ 1839-1929, Бокешка штампарија, Котор, 1929, стр. 14

Повезујући чињенице из различитих извора закључили смо да су представу извели и у Которском позоришту 11. септембра 1860. године.

Извори код разних аутора који су се бавили проблемом историје позоришта у Црној Гори дали су нам повода да закључимо и о високом степену професионалности Которског позоришта, мада таквих потврда у архивским изворима нисмо директно пронашли.¹⁷⁾

17) Првенствено у раду Јагоша Јовановића: РАЗВИТАК ПОЗОРИШНЕ УМЈЕТНОСТИ У ЦРНОЈ ГОРИ И СТВАРАЊЕ 7 - 8, Цетиње 1954, стр. 417-433.

У тим радовима се помиње да чланова овог колектива има 32 и као први од њих, као режисер и глумац, Марин Стијепић. Није јасно да ли се ради о професионалном ансамблу или некој комбинацији са дилетантима, али појам професионалности је значајно присутан. Име Марина Стијепића се помиње код већине аутора, међутим и поред покренуте активности да пронађемо изворне податке, на жалост ово питање остављамо отвореним са задатком даљих истраживања.

Ипак, цијела активност позоришта и њених чланова, за нас је овдје битна као веза са окружењем и као утицај на развој сличних па и истих активности у другим срединама. Овдје прије свега мислимо на Цетиње.

У позоришту редовно гостују стране, прије свега, италијанске групе, а као први штампани програм је откриће из 1868. године програма позоришта Мауронер из Бреже.¹⁸⁾

18) IAK, OK XXXVI 148

То је и најинтензивнији период активности Которског позоришта од средине седме до пред крај осме деценије XIX вијека, када просјечно гостују двије до три позоришне групе годишње, састава од два до више десетина глумаца, изводећи и по 40 представа. Тада се у Котору оснива Друштво филхармоније и љубитеља драме (21. септембра 1870. године) које је својим постојањем очигледна претходница данашњим асоцијацијама са функцијом популаризације позоришне и музичке умјетности.¹⁹⁾

19) IAK, OK XLII, 73

Велики број италијанских група је један од елемената аустријске политике италијанизације ових подручја. Међутим, у Которском позоришту гостују и наше позоришне дружине из Србије и то "Српско казалишно друштво господина Фотија Иличића" 1874. године²⁰⁾

20)IAK, OK LII, 197, 210, 440

и "Позоришна дружина Ђура Протића" 1878. године.²¹⁾

21)IAK, OK LXIV, 262

Ове групе у Котору изводе репертоар наших аутора и поред очигледне ненаклоности аустријских власти и јасног ограничавања извођења неких патриотских комада.

Из расположиве документације не можемо закључити о реакцији публике на извођење представа у позоришту, али можемо претпоставити да је била веома избирљива и критички расположена. Из пронађених програма уочавамо врло интересантан и разноврстан репертоар. Предњаче дјела Голдонија, Сардуа, Шекспира, Делакура, Димс, Морслија, Скриба, Бомариса и других. Оно што изводе наше групе су дјела наших писаца Суботића, Јована Стерије Поповића, Његоша, Кукуљевића - Сакцинског и других. Изводе се и опере углавном италијанских аутора Вердија, Росинија и других.

У току цијelog постојања позоришта неколико пута смо нашли на важна догађања везана за позоришну зграду која на први поглед и нису толико битна, али ишак изгледа да су одлучијуће утишала на његову даљу судбину. Због честих побуна против аустријских власти, аустроугарска царевина је била принуђена да у ову област шаље бројне војне контингенте, а они опет налазе смјештај у згради позоришта (Устанци 1869. и 1882. године). Послије сваког боравка појних јединица у згради позоришта утврдили смо да су зграда и опрема руинирани. Због тога је сиромашна општина морала да издваја огромна средства за оправку позоришта будући да се војне власти очигледно нису одазивале по питању отклањања насталих штета. Поред овога ван града проширења је и адаптирана градска кафана "Дојми" где се од 1890. године одвијају активности везане за одржавање карневалских свечаности и по неко ријетко гостовање, као на примјер гостовање позоришне групе Николе Симића 1894. године.²²⁾

22)IAK,OK CXII, 354

Зато је крајем деведесетих година, изгледа, у општини прославдало мишљење да згради Которског позоришта треба одредити другу намјену.

Општина је откупила зграду од Управе државних добара 1898. године,²³⁾

23)IAK, OK CXXXIII, 425

адаптирала је и свечано отворила 1902. године као Општински дом.

Сагледавајући документа наредног периода можемо рећи да је послије престанка рада Которског позоришта позоришни живот нагло осиромашио.

Нови, јачи импулс остварен је отварањем Народног позоришта Котор 1. јануара 1950. године, али у другој згради, да би се и ово позориште угасило као професионално у сезони 1958/59. године. Тако Котор данас нема више своје позориште.

На жалост општина је имала прилика да се старо позориште обнови, које нису искоришћене. Најзначајнију прилику можемо сматрати послиje земљотреса 15. априла 1979. године када је зграда општећена толико да се морала у потпуности обновити да би се користила. Изношени су предлози да јој се врати та њена најдужа и за Котор сигурно најбитнија намјена. Јер, на основу свега пронађеног могли смо закључити да је Которско позориште XIX вијека било средиште позоришног живота Котора и центар најзначајнијих културних забивања овог подручја. Међутим ова прилика није искоришћена и ентеријер ове зграде је у целини адаптиран за потребе објекта угоститељско-забавног карактера.

Ради свега наведеног, овај рад смо завршили не само са задовољством што ће свијетло дана угледати непознате и до данас заборављене чињенице везане за живот једне важне културне институције Котора XIX вијека, већ и због тога што је ово можда заметак једне остварљиве идеје да се ова институција врати у оквире објекта у коме је и била.

пр ДАРКО АНТОВИЋ